

Bögre Zsuzsanna

A hosszú beszélgetés mint kutatási módszer

Gagyí József legújabb életútkötete¹ fontos kutatómódszertani kérdéseket tárgyal, emiatt érdemesnek tűnik a könyv kapcsán ezekről a kérdésekről „hosszabban” elgondolkodni. A kötet a letűnt parasztvilág érzékletes bemutatására vállalkozik beszélgetőtársa, Sztrátya Domonkos életútján keresztül. A cím találóan fejezi ki ezt: „Régi ember új világban”. A szerző a parasztvilág belső értékrendjét és letűnésének rögzös útját úgy mutatja be, hogy interjúalánya egyszerre szerzője is és szereplője is a kötetnek. Ezzel az anyaggyűjtéssel, másképpen kutatási módszerrel máshol is találkozhattunk, mint például Csalog Zsolt² vagy Szilágyi Miklós³ műveiben, akik szintén a paraszttársadalom működését és annak elmúlását mutatták be, ugyancsak a „hosszú beszélgetés” eszközére támaszkodva.

Reflexiómban először Gagyi József módszerével kapcsolatban megfogalmazok néhány fontosnak tartott dilemmát, majd ezt követően rámutatok azokra a pótolhatatlan előnyökre, amelyek ennek a módszernek a használatából következnek.

A különös és egyben találó kifejezést, a „hosszú beszélgetést” szerző a következőképpen definiálta: „A kialakított módszer szerint a hosszú távú munkának két természetes határa/cezúrája adódik: az egyik az, amikor megszűnik a beszélgetőtársakkal a biológiai kapcsolat – a másik az, amikor a kutató – szintén biológiai okokból – képtelen lesz majd a rögzített, feldolgozható információk szöveggé formálására. Ez a kijelentés azon a feltételezésen nyugszik, hogy a hosszú beszélgetés olyan egzisztenciális kötődések és megértések kialakulásához vezet el, ami miatt a kutató nem tud már ezután életében anélkül létezni, hogy ne foglalkozzon valamiképpen a »közös múlttal«, az emlékekkel és emlékezéssel. Úgy gondolom, ez egy másfajta terep, mint a klasszikus, ami csak egyik a kutatói, vagy személyes kapcsolatokat utólag is ápoló baráti élethelyzetek közül. Ezen a másfajta terepen egyedinek mondható egzisztenciális kapcsolat konstruálódik: a hosszú beszélgetés életet alakító hatásaival együtt kell élni a továbbiakban.” (78.)

A szerző ebben a definíciójában pontosan rámutat arra a nagyon érzékeny pontra, amivel a kvalitatív kutatók oly sokat küzdenek: mi a személyes kapcsolat hatása a kutatott világ értelmezésére? A jó értelmezéshez kellő távolságtartásra (időben, térben, érzelmileg) van szükség, tanítják az egyetem, hogy képes legyen a kutató az általános tanulságok levonására. Mivel a tudomány célja az általánosítás, még akkor is, ha egyedi történeteket dolgozunk fel, ezért kérdésé válhat az alanyokkal történő „egzisztenciális kapcsolat”. A hosszú beszélgetés lényege azonban éppen ez utóbbi viszony kialakulásához vezet. Nem tisztem igazságot tenni

Bögre Zsuzsanna (1960) – szociológus, PhD, habilitált egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Szociológia Intézet, Budapest, bogre.zsuzsanna@btk.ppke.hu

¹ *Régi ember új világban. Sztrátya Domonkos életútja.* Kriza János Néprajzi Társaság – L’Harmattan, Kvár–Bp. 2019. 208 old. (Dissertationes Ethnographicae Transylvaniae)

² Csalog Zsolt: *Parasztregegy.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1978.

³ Szilágyi Miklós: *A személyes paraszti tudás érvényessége: Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztagazda emlékezetében.* Akadémiai, Bp. 2006.

a két felfogás között, azt viszont le kell szögezni, hogy a hosszú beszélgetés, mint társadalomtudományi módszer, kevesek kiváltsága lehet. S ez nem tanítható, mert szerencsés találkozás, a téma és az ember iránti elkötelezettség mellett a másik személy tisztelete és annak alázatos kifejezése szükséges. Hogyan lehetne mindezt tanítani? Ez az a képesség, ami vagy van, vagy nincs, az élet során vagy kialakul, vagy sem. Gagyí József, aki a hosszú beszélgetések mestere, megtalálja azt az egyensúlyt, amivel az egyediből ki tudna szűrni az általánost. Kérdés azonban, hogy hogyan követhetnénk példáját.

Egyetértek az alábbiakkal, amit ír: „A társadalomkutató az az ember, aki annyira ismeri a társadalmat, hogy behatol a szimbólumok sűrűjébe, feltárja a rejtett társadalmi jelentéseket, a némán működő kulturális kódokat – értelmezések értelmezését értelmezi. Ez az a Geertz által felállított, már idézett axióma, amin érdemes elgondolkozni társadalomkutatóknak, függetlenül a szakterülettől: az értelmezések mindig fikciók »nem abban az értelemben, hogy tévesek, nem tényszerűek vagy csupán ’mintha’ gondolat kísérletek – a fictio szó eredeti jelentése vonatkozik rájuk: ’csináltak’, ’alakítottak’«. ⁴ Minden jó tudományos leírás ugyanakkor magával ragadó és teremtő mese is lenne? Bizonyos mértékben, és a kulcsszavak: »bekapcsolni«, »meggyőzni«, »magával ragadni«. Az antropológiában mindenképpen. Más társadalomtudományokról nyilatkozzanak a szakmabeliek.” (82.)

Ez utóbbi felhívást komolyan véve állítom, hogy a szociológia is szeretne arra törekedni, hogy „magával ragadó” legyen mindaz, amit mondani akar a társadalomról. Legalábbis ez lenne a célja. Hogy ez mennyire fontos kérdés a szociológus számára, arról a francia Daniel Bertaux írása próbálja meggyőzni szociológus társait: írjunk úgy, szociológusok, hogy az érdekelje az olvasókat – kéri Bertaux. ⁵ Vagyis „csináljuk” úgy a fikciókat, hogy azokat élvezettel lehessen olvasni. Nagy feladat ez, ami Gagyí Józsefnek és Domi bácsinak sikerült.

Kétszerzős ez a kötet, mert a kutató azt a hagyományt követi, amelyben a „bennszülötteket” nem csupán adatközlőnek, hanem szerzőtársnak is tekintik. A kutató és interjúalánya találkozása azért mondható szerencsésnek, mert Domi bácsi maga is meg akarta írni élettörténetét, egy életen keresztül gyűjtötte ehhez a forrásokat, táblázatokat gyártva, jegyzeteket készítve, hivatalos iratokat gondosan félrerakva. Így a két ember találkozása sorsszerűnek mondható, amiből elindulhatott a hosszú beszélgetések sorozata. Összesen 168 beszélgetés, látogatás történt, amelyből könyv alakban 36 beszélgetést rögzített és publikált Gagyí József szerzőtársa halála után.

A hosszú beszélgetés módszerét tovább elemezve felmerül az a kérdés, hogy vajon a fentebb említett hosszú kapcsolat nem tartja-e fogva a kutatót. A megkérdezett alanyok szempontjai, nézőpontjai nem tartanak-e fogva bennünket, kutatókat? Nem köti-e meg az embert az alanyval és a terepen töltött idő? S itt nemcsak a távolságtartásról van szó, hanem az egymásra hangolódás miatt a nézőpontok cseréjéről. S ha ez megtörténik, akkor hogyan tudok kulturális kódokat megfogalmazni, ha nagyon személyesen megértettem a történeteket, s helyesltem akkor mindazt, amikor „ott” elhangzott? Mikor tud az ember a barátaitól annyira eltávolodni, hogy etikailag is felvállalhatja a kulturális kódok megnevezését? Kinek a nézőpontja szólal meg végül a kötetben? A fikció, a csinálás kié lesz? Közös a munka, közös a dicsőség, jelentette ki a kötet szerzője, amit az olvasó nem vonhat kétségbe: „A hosszú beszélgetések során megszűnik az az idegenség, ami a társadalomtudomány művelői és adatközlői közötti viszonyt általában

⁴ Clifford Geertz: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég Könyvkiadó, Bp. 1994. 183.

⁵ Daniel Bertaux: *A szociológia mint írás*. Szociológiai Figyelő V(2001). 1–2. 43–52.

és legnagyobb részét jellemzi. Nem jellemzi feltétlenül az együtt (egy lokalitáson belül) élés a hosszú beszélgetést (és megfontolandó, hogy ez mennyire jelentene előnyt vagy hátrányt), de kialakul egy »egzisztenciális egymásra-hangolódás«, kialakul az, hogy a két ember – kutató és alanya – egymás életének része lesz.” (85.)

A kutatás egy konkrét faluban, egy konkrét és közismert személlyel folytatott beszélgetés-sorozat, miközben barátság alakul ki a két személy között, s a kutató emberileg is felelősséget érez szerzőtárs alanya iránt. Kapcsolatuk mélysége fontos szerepet kapott a kutatás során, mivel Domi bácsi életének minden részletébe beavatta a „tanár urat”. Az élettörténeti beszélgetések olyan légkörben zajlottak, amelyben Domi bácsi biztonsággal mozoghatott, elmondhatta azt, amit gondolt a világról. Legyen szó akár a rendszer kritikájáról vagy önkritikáról. Ezért volt fontos a kapcsolatteremtés hosszúra nyúlt bemutatása a kötet elején, mert ettől vált érthetővé annak a technikája, hogyan érhető el, hogy interjúalanyunk egyenrangúnak érezhesse magát velünk, a kutatóval. A hosszú beszélgetés technikájának egyik célja és eredménye a partneri viszony kialakítása. Ezt a kijelentést azonban érdemes az ellentétébe fordítani s elgondolkodni a természetesnek tűnő állításon. Tényleg lehetséges partneri viszonyról beszélni abban az esetben, amikor az egyik fél a „kapó”, a másik fél az „adó”, s ez a helyzet akkor sem tud megfordulni, ha kellően aláztosak vagyunk. Nem hiúság abban ringatni magunkat, hogy egyenrangú kapcsolatot alakítottunk ki, amelyből mindkét fél csak nyerhet, akkor, amikor Domi bácsi már meghalt a kötet megjelenésekor?

Domi bácsi egy életen keresztül gyűjtötte saját világának dokumentumait, amelyet tervei szerint egyszer meg akart írni. Ehhez azonban nem volt meg az az írói tehetsége vagy talán rutinja, amivel tényleg elkezdhetné volna könyvét. Ekkor azonban megjelent életében a „tanár úr”, aki készséggel vállalkozott Domi bácsi meghallgatására, a források együtt történő átnézésére. Szerencséje volt a kutatónak, mondhatnánk, jó érzékkel megtalálta a kulcsemberét.

Domi bácsi oldaláról megvizsgálva a kérdést, (az adok-kapok viszonyát) olyan szempontok merülhetnek fel, mint például, ha nem írja meg senki az élettörténetét, akkor a forrásanyagok gyűjtésére pazarolt életenergia kárba veszett volna. Vagy honnan fogja megtudni a fiatal generáció, hogy mit éltek át a kollektívában az emberek, vagy milyen társadalmi jó is származott abból, hogy Domi bácsiból lett „villanyos”? Vajon ki nyert azzal igazán, hogy a „tanár úr” vette a fáradságot, s eljárt rendszeresen a hosszú beszélgetésre Jobbágyfalvára? A válasz egyszerű: Gagy József, Domi bácsi s mi, az olvasók, akik gazdagodhatnak a közös munkából.

Még mindig a dilemmáknál maradva, amelyek a módszerek összehasonlításából következnek. A hosszú beszélgetés módszerének természetes velejárója a beszélgetőtárs élettörténetének részletes ismertetése, a környezetében élők s a múltját meghatározó személyek megnevezésével. Amikor konkrétan egy település vagy egy falucsoport múltját mutatja be egy kötet, akkor felmerülhetnek olyan problémák, hogy mit szólnak a leírtakhoz azok, akik nem éppen pozitív hősökként jelentek meg a történetekben. Tudjuk, hogy egyes történetekre mások másképpen emlékezhetnek, mint ahogyan a főnarrátor. S amikor a helyi társadalomban élők be akarják azonosítani a történetek szereplőit, akkor azt könnyen meg tudják tenni. Kérdés, hogy nem okozunk-e valamilyen bonyodalmat a helyi társadalomban azzal, hogy a főszereplő nézőpontjából közlünk sok-sok másokról is szóló történeteket. Pontosan a „kinek van igaza, ki mikor cselekedett helyesen, vagy helytelenül...” viták elkerülése miatt (ha ezeket el kell kerülni?) a társadalomtudomány etikai kérdésként kezeli a szereplők anonimizálását kényesebb témáknál. De hol vannak a határok? Mi a kényes téma?

Az anonimizálást meg tudjuk tenni a hagyományos élettörténeti kutatások során, de nem a hosszú beszélgetések műfajában. Vajon kényes témának tekinthető-e az olyan ártatlan elszólás, mint például Domi bácsi mérgeződése a földbérlet fejében kapott zab minősége miatt: „...16 [tyúk] van, s abból kettő kakas, 14 tojó tyúk, de nem tojik mind a 14, hármát, négyet, ötöt, ha jól sikerül, hatot egyszer-egyszer. A földeket kiadtam, s akinek kiadtam, zabot ígért a tyúkoknak, de nem azt hozta, olyant hozott, hogy kidobom, s a felit a tyúkok ott hagyják, mikor kidobom libeg a levegőben, léha, úgy mondják...” (27.) Az átlagolvasó szempontjából annyi a fontos ebből a szövegből, hogy Domi bácsi jó gazda módjára jó zabot szeretett volna kapni a földjéért, a bérlet viszont olyat adott, amilyen volt neki, vagy amiről azt gondolta, hogy az még belefér a bérleti szerződésbe. Kérdés, hogy a jobbágyfalvi emberek hogyan fogadják/ták ezeket a mondatok. Más esetben az derült ki a főhősről, hogy rendszerető, a kölcsönadott dolgait visszavárja, de ebben nem mindenki volt ilyen precíz: „A szántófelszerelések, ezeket tettük fel a szekérre, vittük... A jármat is odaadtam, egy unokabátyámnak odaadtam, gazdáskodott, s nem hozta vissza...” (28.) Az élet kis dolgairól van ezekben a sorokban szó, s azon keresztül a főhős jelleméről. Azt viszont nem tudhatjuk, hogy az unokabátya hogyan értelmezte az „odaadást”. Örökbe kapta, vagy csak kölcsönbe? Ilyen és ehhez hasonló esetekben a hosszú beszélgetésben elmesélt történetek vajon nem okoztak/hatnak-e a helyi társadalomban némi vizsályt, bosszúságot?

Ebben az esetben is az átlagolvasó a nyertes, mert számára a helyi társadalom belső világa nyílik meg, s éppen ezektől az apró megjegyzésektől fogja hitelesnek érezni az elmeséleteket. Mi nem sérülünk, csak gazdagodik tudásunk és emberismeretünk. Úgy tűnik, a dilemma abból adódik, hogy a hétköznapi részletes bemutatása anonimizálás nélkül, sérülhetnek olykor a résztvevők, ugyanakkor az olvasó kulturális tudása és ezzel együtt önismerete nyerhet a leírással. Nagy dilemma, s nincs tökéletes válasz.

Nem folytatom a hosszú beszélgetés és a hagyományos élettörténeti módszer összehasonlítását, mert a dilemmák mellett szólni kell arról a gazdagságról, amelyet ez a módszer fel tud mutatni.

Következzék a módszer ünneplése, mert olyan szöveget tarthatunk a kezünkbe, ami nélkül szegényebbek lennénk. Sok-sok fontos történet közül az egyik legfontosabb a kollektíva felé vezető útról szól, amikor Domi bácsi az emberek és a hatóságok viszonyáról beszélt: „Az, valami nagy pártfőnök. A színpad még nem volt elbontva, a belső népházban, annak ült egy időben úgy a szélén, így szembe a néppel, s azt mondta László Sándi bácsi, ő ott üldögélt az első padokban a tömeg között, s azt mondta, amint ott üldögélt, ott morzálgatta, mind a szivarvéget, a kezibe egy kicsi pisztolygolyót, olyan, mint a géppisztolygolyók hányódtak a háború után, s azt ismertük azt a kicsi izét, azt az ujjával morzsolgatta, azt mondta, így, s annak biztos volt valami célja, hogy azt meglátják, mert ahajt 2-3 méterre ültek a parasztok, s a szemé nyitva volt mindenkinek, mert csak feleket szuszogtunk, a gyűlésbe is! Egy kimondhatatlan, mind a siralomházban, úgy lehet elképzelni a népet, a siralomházban volt a nép, hogy fosszák ki, rabolják ki, veszik el mindenüket, nincstelenné volt téve a nép, nincstelenné. Akkor hova, merre menjünk? Ez akkora benyomást, akkora izét gyakorolt reánk, hogy nem volt kedvünk az életben széjjelézni.” (131.) A főhős szájából elhangzott mondat, hogy „nem volt kedvünk az életben széjjelézni...”, mindent elmond. Olyan sűrű leírást ad az adott közösség állapotáról, hogy azt még Geertz is megirigyelhetné. Domi bácsi képekben beszélve érzékletessé tette azt, amit nem is lehet másképpen kimondani. Nem viszi túlzásba, éppen csak megfesti az életérzést, de ezzel mindent elmondott. Gagy József jó érzékkel átadta ezeket a mondatokat nekünk, olvasóknak.

Ugyanilyen „sűrű” a beszélgetés folytatása is: kiderül belőle, hogy milyen technikákkal fojtották el a tradicionális társadalom kereteit, például az egyházat, a vallást. A mai fiatal már csak ilyen és ehhez hasonló beszélgetésekből értesülhet a közelmúlt történelmi megpróbáltatásairól. Hogy hogyan gyűrték le a vallást módszeresen, hogyan szoktatták le az embereket korábbi erkölcsi rendjükéről, az üzenve, hogy nem fontos a vasárnapi miselátogatás, az úrnapi körmenet. Az új rend szerint jobb egy tűzoltóversenyre menni, mint templomba, mesélte el Domi bácsi a társadalmi változást hozó trükkök egyikét.

Az is kiderült, hogy a magánvagyonuktól megfosztott parasztember hogyan próbálja visszavenni, amiről úgy tartotta, hogy az övé volt korábban. „Lopni a közösből, de sohasem sokat, mindig csak kicsit.” Ez a magatartás egyfajta alkalmazkodási stratégia volt, amiről mindenki tudott, és amit mindenki elnézett. Ez tekinthetjük az érintettek reziliens viselkedésének, mert anyagilag is és lelkileg is segítette őket ez a fajta revans. Így akartak túljárni a „kollektíva” eszén. Mindenki ezt tette, s aki magasabb polcon ült, az többet és többször vett el, aki alacsonyabb pozícióban volt, az is megpróbált jobban járni. Könnyen ítélezhetnénk ma ezen a furcsa erkölcsi magatartáson, ha nem értenénk meg Domi bácsi történetéből hogy az emberek így álltak fel abból a helyzetből, amelyet fentebb úgy írt le korábban, *„hogyan nem volt kedvünk az életben széjjelnézni...”* A közösből való „lopással” próbáltak az emberek talpra állni. S ezt Domi bácsinak elhisszük, mert megértjük őt, mert szégyenkezve ugyan, de ő maga beszéli el saját esetét is.

Külön témát lehet nyitni a „villanyos” életszakaszáról, amikor az emberek barátja lett, miközben beszédte a pénzüket. Történetei megismertettek bennünket a kommunista időszak szabad embereinek életével. A villanyos a maga ura volt, akit vártak az emberek, akivel lehetett beszélgetni, akiben meg lehetett bízni. Hogyan lehetett szabad ember valaki abban a korban, amikor a szabadságból volt a legkevesebb? Domi bácsinak sokat kellett bicikliznie ezért a szabadságért. Sok embert kellett megszelídítenie s nagyon ügyelni a beszédett pénz precíz kezelésére. Nem hibázhatott, ha szabad akart maradni.

Gagy József és Domi bácsi egy olyan világot tárt elénk, amely nélkülük, a sok feláldozott munkaórájuk nélkül nem lett volna lehetséges. A megismerés, a megértés és a nem felejtés érdekében sokat tett ez a szerzőpáros. Mindez meggyőzhet bennünket, hogy fontos hosszú beszélgetéseket folytatni. S hogy van-e ezeknek a beszélgetéseknek következménye, ahogyan azt a dilemmák felsorolásakor írtam? A válasz egy kérdés. Vajon van-e olyan kutatómódszer, aminek nincs? Vagy van-e olyan, ami mindenki tetszését elnyerné? Szerencsénk ilyen nincs.